

УДК 165.21(045)+(=161.2)

Михайло Цюрупа

ПОШУКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄННОЇ ПОЛІТИКИ СЕРЕД ФАКТОРІВ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Центральною тезою статті є необхідність зміни світоглядних засад і векторів спрямованості української оборонної політики, яка впродовж двох десятиліть не визначилась серед суперечливих позицій: система колективної безпеки Європи та зв'язку з оборонними структурами НАТО, чи побудова індивідуальної самооборони, згідно позаблокової стратегії, помірковане співробітництво з воєнно-політичними структурами СНД, чи символічна участь у Ташкентському оборонному союзі (ТОС). Знаходження європейської ідентичності позитивно впливатиме на єдність політичних сил. Європейська ідентичність української оборонної політики може стати консолідуючим фактором основних політичних сил, які навіть перед лицем екзистенційних загроз з боку агресивного сусіда, знов і знов не знаходять консенсусу.

«Революція гідності» в Україні докорінним чином змінила сутність і зміст політичного регулювання більшості суспільних сфер, проте оборонна (воєнна) політика залишається лише на початку шляху знаходження свого «європейського обличчя». Повноцінна інтеграція України у європейський безпековий та зовнішньополітичний простір неможлива без наближення (апроксимації) на перших етапах, у подальшому - тісної координації оборонних політик нашої країни та ЄС, США і НАТО, зрештою, активної участі у спільних міжнародно-політичних та оборонних зусиллях по зміцненню безпеки на континенті.

Ключові слова: європейська безпекова політика, модерна оборонна політика України, вектори спрямованості оборонної політики.

Michael Tsoorupa

THE SEARCH FOR THE EUROPEAN IDENTITY OF THE MODERN UKRAINIAN MILITARY POLICY AMONG THE FACTORS OF CONSOLIDATION OF SOCIETY

Abstract. The central thesis of the article is the need to change the ideological foundations and vectors of the direction of Ukrainian defense policy, which for two decades has not been identified among the controversial positions: the system of collective security of Europe and links to NATO defense structures or the construction of individual self-defense, according to a non-aligned strategy, moderate cooperation with the military-political structures of the CIS, or symbolic participation in the Tashkent Defense Union. Finding a European identity positively affects the unity of political forces. The European identity of Ukrainian defense policy can become the consolidating factor of the main political forces, which, even in the face of existential threats from the side of an aggressive neighbor, have not yet found consensus again. Determining the Ukrainian society is to find the essence or identity of a new military policy among typical security (defense) policies in the face of the existing threats of territorial integrity, new challenges and future threats to large-scale aggression, as well as its compliance with European standards. Responsible and difficult task has always been to deal with defense issues, which would satisfy the need of citizens of all European states in security. Critics of European defense policy have indicated that, relying on NATO's defense, the governments of the countries have recently failed to provide sufficient resources to the material base of defense, although this state of affairs has clearly changed in the face of conflicts in Ukraine.

The "Revolution of Dignity" in Ukraine fundamentally changed the essence and content of political regulation of most social spheres, but defense (military) policy is only at the beginning of the path of finding its "European face". Full integration of Ukraine into the European security and foreign policy space is impossible without the approximation in the first stages, in the future - the close coordination of our country's and EU, US and NATO's defense policies, ultimately, with active participation in joint international political and defense security efforts on the continent.

Key words: European security policy, modern defense policy of Ukraine, vectors of defense policy orientation.

У часи довгоочікуваних для передової частини сучасного українського суспільства практичних кроків по реалізації Угоди асоціації України з ЄС, а останнім часом і щодо виконання Стратегії комунікації відносно цієї Угоди, особливо увагу привертають питання узгодженості головних напрямків політики нашої держави з загальноєвропейськими підходами.

Актуальність матеріалу статті можна розглядати у контексті тривалого процесу координації зовнішньої та оборонної політики України з європейською, бо у ЄС після десятиріч пошуків відповідною демократичному духу спільнотою загально прийнятного оборонного курсу, почала проводитись Спільна зовнішня та безпекова політика. Вважалось, що вона потребує надалі більшого

ступеню інтегрованості, ніж інші напрямки політики, хоча ті також потребують підсиленої координації.

Політичні проблеми нашого суспільства «молодої демократії» належать до числа тих, які викликають теоретичні дискусії на високих рівнях, дебати на рівні повідомлень ЗМІ, сварки та «бої» на рівні спілкування пересічних громадян. Це не дивно, політична філософія зароджувалась як діалектичний дискурс зіткнення нерідко полярних точок зору, бійки та сvari відбувались на площах, на Народних Зборах. Все було б не так страшно, якби не справджувалось передбачення автора анонімної «Історії Русів», що «ця країна начеб створена або приречена на руїну од частих навал чужинців, а ще частіших наскоків та січей от народів сусідніх і, зрештою, од ненастанних міжусобиць і побоїщ...» [4, с. 33].

Об'єктивними обставинами економічна, фінансова та соціальна політика, меншою мірою мовна й культурна, ще меншою наукова політика зумовлені стати ареною боротьби, на якій протидіючі сили забувають про спільні національні інтереси, керуючись амбітними планами демонстрації переваг свого курсу.

Не всі згадані сфери, що піддаються політичному регулюванню, мають однакові підстави консенсусу: економічна сфера, яка детермінована переважно матеріальними інтересами різних соціальних сил щодо регулювання економічного життя суспільства, є складною для досягнення компромісу. З приходом до влади нового правлячого класу змінюються і концептуальні засади економічної політики, проголошується ліберальний, поміркований чи «жорсткий» курс уряду стосовно економічної ролі держави: на прикладі КНР - це різниця курсів реформаторів Ден Сяопіна та Сі Цзіпіна, оголошених на нещодавньому з'їзді КПК.

На наш погляд, у економічній сфері нинішнім основним політичним силам в Україні не легко знайти консенсус. На побутовому рівні розуміння політики як боротьби «донецьких», «дніпропетровських» чи «київських» груп бізнесу, по суті, віддзеркалюють суперечливі інтереси різних регіональних сил, центру та місцевих економічних груп.

Виклад основного матеріалу. Революційна зміна влади взимку-навесні 2014 р. в Україні загострила актуальність звернення до проблем воєнної політики країни у рідній безпечовій та оборонній політиці всієї європейської спільноти. Агресивні дії Російської Федерації на території Кримського півострова, на півдні України, прийняття нової «войовничої» Воєнної доктрини РФ у січні 2015 р. поставили на порядок екзистенційну проблему виживання нашої країни, вимагають зміни політичної парадигми забезпечення національної безпеки.

Відсутність консолідованості всередині правлячого класу не вважаємо позитивним явищем, хоча прибічники «конструктивно-функціонального конфлікту» (Л. Козер) стверджують протилежне. Недарма у Священному Корані вустах Пророка нагадувалося — горе народам, коли «різногосять партії серед них» [8; 30].

Необхідність підтримки боротьби українців проти проросійських сепаратистських збройних угруповань, як і активізація терористичних актів у великих європейських містах і столицях (Лондон та Мадрид 2004 та 2006, Париж 2015 рр.), розширення масштабів збройного протистояння у Сирії стали ключовими моментами, точками перегляду всієї європейської безпекової політики. Не можна було сподіватись на те, що загальна небезпека згуртує спільноту. Альбер Камю писав у широко відомому романі «Чума», що смертельна небезпека загибелі людей від пощесті не об'єднала багаті центральні райони міста і околиці, потрібна була самовіддана робота уряду та добровольців [5, с. 252 - 253].

Визначальним для українського суспільства є знаходження власної сутності чи ідентичності нової воєнної політики серед типових безпекових (оборонних) політик перед лицем існуючих небезпек

територіальної цілісності, нових викликів та майбутніх загроз широкомасштабної агресії, а також перевірка її на відповідність європейським стандартам. Нагадаємо, що в Україні існували протилежні концепти оборонної політики: «лімітроф» за визначенням проф. М. Михальченка [6], тобто не визначений вектор, позаблокова політика за наполяганням тодішніх комуністів, євроатлантична та інші.

У пошуках власної ідентичності воєнної (оборонної) політики слід зважати на те, що Європейський Союз не виглядає гомогенним об'єднанням держав: митна, тарифна та цінова політика країн представляються більш інтегрованими, як і освітня сфера, питання кордонів тощо. Меншою мірою це стосується культурної політики та деяких інших напрямків. Значні проблеми проявляються при аналізі «сукупної» культурної політики, як заявляли президент Французької республіки та канцлер ФРН, «проект мультикультуралізму» на континенті не здійснився. Початок процедури виходу Великої Британії із ЄС («Брекзит») показав також і неоднорідність світоглядних та ментальних засад щодо колективних дій у країнах Євросоюзу, можливо, під впливом притаманного англо-американській політичній системі протиставлення власного бачення безпеки політиці безпеки континенту.

Відповідальним та складним завданням завжди було вирішення питань оборони, яке б задовольнило потребу громадян всіх європейських держав у безпеці. Критики європейської оборонної політики вказували, що покладаючись на захист НАТО, уряди країн останнім часом не надавали достатніх ресурсів для матеріальної бази оборони, хоча на тлі конфліктів в Україні цей стан речей явно почав змінюватись.

Лісабонський договір з питань спільної зовнішньої та безпекової політики надав у розпорядження Європейського Союзу новий інструмент: спільну стратегію. Спільна зовнішня та безпекова політика передбачає визначення загальних рис спільної оборонної політики, яка, можливо, з часом приведе до створення колективної оборонної структури збройних сил. Щодо суто оборони, ЄС звернувся до ЗЄС розробити і запровадити рішення та заходи, які мають оборонне значення (Стаття 17 Договору про ЄС).

У середовищі політичних аналітиків також даються взнаки різні, інколи протилежні підходи. Не позбавлені ідеологічних пересторог щодо «імперіалістичної політики» автори пишуть про агресивність оборонного курсу ЄС у зв'язку з його підтримкою дій НАТО у колишній Югославії 1999 р., військових акцій проти Лівії та Сирії. Характерно, що навіть філософ сучасного постмодерністського напрямку Ален Бадью факт бомбардування міст Сербії військами НАТО у 1999 р. за підтримки західноєвропейської зовнішньої політики розцінив як «панування демократичного тоталітаризму» [1, с. 67].

Натомість колишній комісар з проблем зовнішньої політики ЄС Хав'єр Солана у зв'язку з першим десятиріччям Спільної безпекової політики стверджував, що вона стала найважливішим

фактором безпеки континенту та прилеглих регіонів [8].

Однією з важливих складових безпеки є воєнна безпека, адже масштаб загроз життю людини та всього суспільства від воєн, внутрішніх збройних конфліктів незрівнянно вищий, ніж від інших небезпечних факторів. Саме у Європі відбулись Перша та Друга світові війни, а після завершення останньої кровопролитний конфлікт у республіках колишньої Югославії у 1992-1994 рр. показав небезпеку геноциду в самому центрі континенту. Ще не згасло вогнище «заморожених» конфліктів поблизу кордонів України: Придністров'я, Косове, а вже роздмухується конфлікт на Донбасі.

Сьогодні спільна оборонна політика Європи проходить певне *випробування* у зв'язку з «українською кризою», показує нову динаміку розвитку у мінливому світі. Так офіційні структури Великої Британії включили Росію у список найбільших загроз безпеці країни з кінця 2015 р. та запевняють у незмінній лінії оборонної політики разом із країнами континентальної Європи, водночас Британія разом із Данією відмовилась увійти у Проект спільних оборонних зусиль 23 країн [9, с. 67].

У теоретичному плані проблему спільної оборонної політики Європи останнім часом досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені-політологи [3;10], а у практично-політичному аспекті вирішення назрілих проблеми ставилось на самітах глав урядів країн ЄС та закріплювалось у документах.

На євразійському безпековому просторі багатовекторна (чи радше сказати – безвекторна) політика України розцінювалась як спроба догодити всім конфліктуючим сторонам, що приводило до прикрих провалів на рівні міжнародних контактів. Мовилося про необхідність мати чітку та недовозначну політичну лінію щодо Придністровського конфлікту, самопроголошених Південної Осетії, провінції Косово та інших «гарячих точок» поблизу наших кордонів. Стратегічні зміни почали відбуватись із прийняттям нової Воєнної доктрини 2015 р., затвердженої Указом Президента № 555 на основі положень Стратегії національної безпеки 2015 року [2].

З відмовою України від позаблокового статусу проблема спрямованості воєнної (оборонної) політики почала цілеспрямовано вирішуватись.

Позитивним сигналом для ЄС є той факт, що Україна, незалежно від різних політичних концепцій входження у колективні системи безпеки, завжди виступала *активною учасницею створення та розвитку європейської і світової системи безпеки*. Активна участь у роботі відповідних міжнародних організацій та багатосторонніх форумів, виконання існуючих угод щодо контролю над озброєннями становили вагомий внесок нашої держави у зміцнення міжнародної безпеки ХХІ ст.

Добровільна відмова від виробництва, зберігання та використання ядерної зброї, виключення війни з арсеналів політики, що зафіксовано у вже четвертій Воєнній доктрині з часів незалежності (1993-2004-2012-2015 рр.) значно підвищили авторитет України. Розуміння того, що нарощування збройних сил та озброєнь створює

ілюзію безпеки, а насправді призводить до нестабільності світового устрою, сприяло тому, що на початку 90-х років ХХ ст. главами держав Європи було підписано низку угод у галузі контролю над озброєннями та роззброєння. Наша країна виконує свої міжнародні зобов'язання принаймні за 10 договорами та угодами, переважно щодо ядерної зброї та звичайних збройних сил.

Європейська безпекова (оборонна) політика є відносно новим явищем міжнародного соціального життя континенту, має високу динаміку в порівнянні з іншими сферами взаємодії країн Європи. Поняття «політика безпеки» або «безпекова політика» є неологізмом у сучасному політичному лексиконі, бо вивиниться лише 16 років від її впровадження в політичний простір Європейської політики безпеки та оборони (ESDP). Сьогодні це один із пріоритетних напрямків зовнішньополітичної діяльності ЄС, спрямованих на реалізацію спільних стратегічних цілей держав-членів у сфері воєнно-політичної безпеки, або, як вказано у Амстердамському Протоколі, один із двох «стовпів».

ЄС став першим у світовій практиці об'єднанням, яке впровадило у життя спільну безпекову та оборонну політику держав-членів, що змінило виключне право держав-членів здійснювати національну оборонну політику самостійно.

ЕБОП серед усіх політик ЄС має чітко виражений міжурядовий характер – за кожною з держав збережено широку свободу у визначенні завдань та інструментів гарантування національної безпеки. Більшість європейських країн дотримуються коаліційної стратегії (входять у НАТО), деякі притримувались політики нейтралітету (Швеція, Швейцарія) з власною оборонною політикою, Франція знову увійшла у воєнні структури НАТО, деякі країни тільки намагаються увійти до НАТО або інтенсифікувати відносини з Альянсом з огляду на агресивний курс Росії. Аналітики відмічають, що невеликі країни скоріше виступають за спільну оборонну політику, тоді як потужні – ФРН, Франція, Велика Британія зберігають достатню самостійність у цій галузі державної політики. Ініціативи з приводу створення західноєвропейських збройних сил йдуть саме від них.

Понятійно-категоріальний апарат дослідження європейської безпеки та оборони з метою формулювання науково обґрунтованої політики визначається різними підходами, запропонованими різними політичними авторитетами. Неусталеність термінології для характеристики політики безпеки привела до того, що з 1999 р. вже було використано три варіанти назв стосовно оборонної політики.

Об'єднана Європа не мала і до цієї пори не має власних об'єднаних збройних сил, розмови про які точаться вже декілька десятиріч. Європейці впровадять 70 післявоєнних років, як образно вказували аналітики НАТО, звикли до «дивідендів мирного часу», не бажають не тільки збільшувати оборонні витрати, але й взагалі мислити категоріями війн та конфліктів, хоча останні залишаються суворими реаліями континенту.

Для нинішньої Європи, так само як для України, новим проблемним питанням стало адекватне реагування на ті загрози, що вимагають здатності одночасно використовувати політичні, військові та цивільні механізми кризового врегулювання. Мовиться про небезпеку «гібридної» війни, яка має складне підґрунтя із зрощених між собою агресивної політики, економічного тиску, військово-технічних новацій збройної боротьби.

Відсутність загальноєвропейської стратегії безпеки тривалий час негативно позначалася на розвитку спільної оборонної політики. Лише у 2003 р. вдалося затвердити концептуальні положення: закріплення превентивного підходу до територіальної оборони ЄС, принцип кооперації через підтримання належного урядування в країнах-сусідах, застосування збройної сили як останнього засобу політики та інші.

Недоліками залишаються відсутність відповідей на питання конкретного характеру, зокрема, яким чином застосовувати воєнно-політичні та силові можливості ЄС та у яких випадках? Немає вказівок про використання Сил швидкого реагування ЄС. Як бути з пропозицією ФРН ще з 2013 р. щодо створення загальноєвропейських збройних сил?

Тим не менше Європа продемонструвала, що спільними зусиллями відповідальних політиків країн з різними політичними системами, політичними режимами, амбіціями лідерів необхідно знайти «оборонний консенсус», що є важливим прикладом для політичного класу України.

Завданням ЄПБО є посилення можливостей Євросоюзу у забезпеченні миру, попередженні конфліктних ситуацій, зміцненні міжнародної безпеки відповідно до статуту ООН. Це в свою чергу вимагає покращення військових можливостей держав-членів ЄС. Для реалізації усіх цих завдань було створено певні структури та інструменти: Постійний політично-безпековий комітет, Військовий комітет, Штаб Європейського Союзу, Оперативний центр, Європейське оборонне агентство та ін.

На теоретичному рівні аналізу та реалізації європейської політики безпеки невіршеним залишається питання співвідношення оборонного характеру та силових засобів кризового врегулювання (військово-цивільна дихотомія). Цим ми можемо також пояснити вагання європейців щодо практичних кроків допомоги Україні у оборонній сфері. Щодо доктринального аспекту формування безпекової та оборонної політики вкажемо лише на окремі спроби залучити українських фахівців до розробки нової Стратегії НАТО (ініціатива М. Олбрайт).

Загальною тенденцією у реалізації сучасної (модерної) ЄПБО є домінування дипломатично-економічних важелів: санкцій, морально-правових засуджень дій потенціального агресора, що неодмінно слід враховувати при формуванні нової (модерної) оборонної політики України, у якій має бути присутнім елемент силових дій з огляду на захист проти агресії РФ та невиконання проросійськими бойовиками Мінських угод.

Політико-моральною базою, достатньою для вживання спільних оборонних дій ЄС проти агресора, може стати одностайне ухвалення рішення щодо спільних дій силового характеру державами-членами на захист того, хто зазнав нападу. Термін «спільна дія» може тлумачитись як виконання країнами положень про колективну самооборону, закріплених ст. 51 Статуту ООН. Отже, не зважаючи на значні відмінності у вирішенні питань безпеки, ставлення країн до ядерної зброї та систем колективної безпеки, оборонна політика європейських країн стала консолідуючим фактором, а Британія й після виходу із ЄС віддана цій політиці.

Своє головне зовнішньополітичне завдання у контексті безпеки Україна вбачає в утвердженні європейських цінностей і стандартів не тільки в економіці, соціальній сфері, а також і у сфері воєнної політики та безпеки. У цьому - запорука суспільної стабільності і сталого розвитку нашої держави.

Серед головних напрямків роботи правлячого класу України мають стати регіональні та міжнародні програми підтримки миру, співробітництво у сфері зовнішньої та безпекової політики, нерозповсюдження зброї масового знищення та роззброєння, попередження конфліктів та врегулювання кризових ситуацій; посилення політичного діалогу і співробітництва у питаннях зовнішньої та безпекової політики у визначених форматах; продовження діалогу щодо імплементації Європейської стратегії безпеки в національне законодавство України;

Вже на початку другого десятиріччя нашого століття можна було помітити зростаючу взаємозалежність української та європейської оборонних політик, що стало каменем спотикання у воєнно-політичних відносинах потужних акторів світової політики: Росія – ЄС- НАТО - США. Для осмислення необхідних перетворень воєнної політики України слід спиратись на низку понять, які дозволять експлікувати її зміст, тенденції зміни та перспективи.

Поняття «модерний» широко застосовувалось у філософських науках з сучасним наголосом на префіксі «пост», щоб підкреслити найсучасніший етап розвитку науки, яка відштовхується від класичних раціональних схем пояснення явищ і процесів. У нашій статті термін «модерний» ми вживаємо з метою підкреслити якісно новий етап оборонної (воєнної) політики, тісно пов'язаний із кардинальними соціально-політичними змінами у суспільстві в цілому, революційно новим етапом її розвитку.

Сучасна (модерна) оборонна політика є складним структурованим соціальним феноменом, пов'язаним з регуляцією сектору безпеки і оборони, який виділено з усієї сукупності відносин на основі влади та керівництва. Вона більшим чином, ніж будь-коли має складову силового примусу, який стримує суперників на міжнародній арені та виступає суттєвим моментом воєнної політики держави. Відтепер оборонна політика України спирається на силовий фундамент у вигляді Збройної сили держави, щодо якої в Європі лунають оцінки як однієї із безздатних армій континенту.

Правова основа української оборонної політики змінюється докорінним чином: замість преславутого Закону 2010 р. «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» та Нової редакції Военної доктрини України 2012 р., які затверджували проросійський курс «розбудови нової України», прийнята Стратегія національної безпеки 2015 р. та нова Военна доктрина, в яких наголошується на реальності загроз самому існуванню країни внаслідок агресивно-войовничого, цинічно-аморального курсу РФ. Остання не виключає застосування ядерної зброї та нанесення «превентивного» удару» по країні, якій сама ж гарантувала безпеку.

Висновки та рекомендації. Специфічно-ситуативний фактор сучасного етапу розвитку України полягає у збільшенні внутрішніх ризиків та зовнішніх загроз безпеці, які випливають із спроб порушити територіальну цілісність держави, розчленувати силові структури за регіонами, зокрема як це сталося в Кримській АР, у ОРД і ЛО, нарощувати поблизу наших кордонів збройні сили недружніх держав. За цих обставин йдеться про необхідність ясного і недвозначного оголошення (промульгація) у офіційних промовах, виступах керівників держави оборонного курсу та конкретних заходів щодо його втілення у політико-правовій площині та обґрунтовувати воєнно-силові акції. Навколо їх, як консолідуючого стрижня, мають об'єднуватись головні політичні актори, впливові соціальні верстви.

Громадськість, державні структури, основні політичні сили мають виходити із принципового положення – забезпечити комплекс заходів зміцнення національної безпеки України. Проблемними питаннями при визначенні світоглядних засад консенсусу в галузі воєнної політики, окрім ясно висловленого реалізму, є знаходження балансу між мирними, силовими та суто військовими засобами збереження суверенітету і цілісності у сучасному конфліктогенному світі, у єдності з політично-дипломатичними, економічними, соціокультурними чинниками. Тоді єдність політичних сил є і фактором, і реальним способом захисту інтересів України.

1. Ален Бадью. Етика. Нарис про розуміння зла. Пер. з франц.- К.: Комубук, 2016. – 191 с.

2. Военна доктрина України 2015 року. Затверджена Указом Президента України № 555/2015 р.- К., 2015.

3. Заворотня Г.П. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку європейської безпекової та оборонної політики. – Львів: НУ ім. Івана Франка, 2006.

4. Історія Русів / Пер. І. Драча. - К., 1991. – 354 с.

5. Камю А. Сторонній: Повість. Чума: Роман. Падіння: Повість / Пер. з франц.- К.: Дніпро, 1991. – 655 с.

6. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: Відродження, 2004. – 488 с.

7. Священный Коран. Пер. акад. Ю.И. Крачковского. – М., 1963. Сура 30.

8. Солана Х. Додаткова цінність ЄС або 10 років європейської стабільності та політики оборони // День. - №182. - 10 жовтня 2009.

9. Цюрупа М.В., Марценківський В.Т. Основи правових і політичних знань. – К.: НУОУ, 2016. – 128 с.

10. Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи загальної та воєнної політології. – К.: Кондор, 2013. - 508 с.

References:

1. Alen Badiu. 2016. Etyka. Narys pro rozuminnia zla. Per. z frants. [Ethics. Essay on understanding evil]. K. Komubuk. 191 s. (in Ukr).

2. 2015. Voyenna doktry`na Ukrayiny` 2015 roku. Zatverdzhena Ukazom Prezy`denta Ukrayiny [The Military Doctrine of Ukraine, 2015. Approved by the Decree of the President of Ukraine No. 555/2015]. K. (in Ukr).

3. Zavorotnia H.P. 2006. Mizhnarodno-politychni osnovy stanovlennia i rozvytku yevropeiskoi bezpekovoї ta oboronnoї polityky. [International-political foundations of the formation and development of European security and defense policy]. Lviv. 20 s. (in Ukr).

4. 1991. Istoriiia Rusiv / Per. I. Dracha. [The History of Rusiv. Translated by I. Drach] K. 345 s. (in Ukr).

5. 1991. Kamiu A. Storonnii: Povist. Chuma: Roman. Padinnia: Povist / Per. z frants. [Third-party: Tale. Plague: Roman. Fall: Tale / Transl. From French]. K. Dnipro. 655 s. (in Ukr) .

6. 2004. Myhal`chenko M.I. Ukrayina yak nova istory`chna real`nist`: zapasny`j gravecz Yevropy [Ukraine as a new historical reality: European back-up player]. Drogoby`ch. Vidrodzhennya. 488 s. (in Ukr).

7. 1963. Sviashchennyj Koran. Per. akad. Yu. Krachkov-skoho. [Holy Qur'an]. M. Sura 30. (in Rus)/

8. 2009. Solana Kh. Dodatkova tsinnist EU abo 10 rokiv yevropeiskoi stabiilnosti ta polityky oborony [The added value of the EU or 10 years of European stability and defense policy] Article // Den. - №182. (in Rus)

9. Tsurupa M.V., Martsenkivsky V.T. 2016. Osnovy pravovyh i politychnyh znan`. [Fundamentals of legal and political knowledge]. K. 128 s. (in Ukr).

10. Tsurupa M.V., Yasinskaja V.S. 2013. Osnovy` zagal`noyi ta voyennoyi politologiyi [Fundamentals of General and Military Political Science]. K. 503 s. (in Ukr).